

Κωνσταντίνος Γ.-Α. Νιάρχος

ΑΙ ΕΝΝΟΙΑΙ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΡΑΞΕΩΣ

Ο ΟΡΟΣ ΗΘΙΚΗ εκφράζει την λογική και την ελευθέραν βούλησιν του νοούντος υποκειμένου, καθώς και την επιβεβαίωσιν της εγγενούς δυνατότητάς του να ενεργεί ως ελευθέρα συνείδησις.¹ Εις την εποχήν του Ομήρου το ήθος ή το έθος εξέφραζεν τον συνήθη τρόπον αλλά και τον τόπον συμπεριφοράς και διαμονής.² Ήδη ο Αριστοτέλης προβαίνει εις την σαφή διατύπωσιν της ουσίας της εννοίας της ηθικής και τονίζει την προέλευσίν της «εξ έθους»³. Με την «ηθικήν» χαρακτηρίζεται η ελευθέρα εκδήλωσις του λογικού όντος, ως αποτελέσματος της ενυπαρχούσης αυθορμήτου βουλευτικής ενεργείας αυτού, απηλλαγμένης παντός έξωθεν επιβαλλομένου εξαναγκασμού και έστιν ότε αυταναγκασμού.

Η ηθική πράξις ως κατάφασις του ηθικού νόμου δημιουργεί την έννοιαν της ατομικής ευθύνης, η οποία σαφώς δηλώνει την συνειδησιακήν προθετικότητα του ηθικώς δρώντος υποκειμένου. Ο ηθικός νόμος επιτάσσει την επιτέλεσιν του αγαθού και την πάση θυσία αποφυγήν του κακού. Η ηθική, ως επιστήμη, περιέχει τους ορθούς κανόνες, επί τη βάσει των οποίων ρυθμίζεται η καθόλου ανθρωπίνη δραστηριότης, ως έκφρασις της συλλογιστικής διαδικασίας, η οποία καταλήγει

---

1. Πβ. W. Brugger - K. Baker, *Philosophical Dictionary*, Washington, 1972.

2. Πβ. L. Predergast - B. Marzullo, *A Complete Concordance to the Iliad of Homer*, Hildesheim, 1962, *passim*.

3. Πβ. Αριστοτέλους, *Ηθικά Νικομάχεια* Β1, 1103a 17-19: *ή δ' ηθική εξ έθους περιγίνεται, όθεν και το νόμα έσχηκε μικρόν παρεκκλίνον από τοῦ έθους*. R. Sorabji, «Aristotle and Oxford Philosophy», εν *American Philosophical Quarterly*, 1969, *passim*. Επίσης, P.E. Peters, *Greek Philosophical Terms, A Historical Lexicon*, New York, 1967, σ. 66. A.R. Lacey, *A Dictionary of Philosophy*, London, Routledge - Kegan Paul, 1984, σσ. 60-62.

εις την κρίσιν, την ασφαλιστικήν δικλείδα του νοείν.⁴ Υπό την έποψιν αυτήν η επιστήμη της ηθικής επισταμένως ερευνά πόσα, ποία και τί-νος μεγέθους είναι τα ήθη και οι ηθικοί κανόνες, επί τη βάσει των οποίων ρυθμίζονται αι μεταξύ των ανθρώπων σχέσεις, ως κοινωνικών και πολιτικών όντων, κατά την προσφυά έκφρασιν του Αριστοτέλους, καθ' όσον, ως εκ της ψυχοσωματικής των συστάσεως, δεσμεύεται να συνυπάρχει και να συζεί μετά των συνανθρώπων του εντός οργανωμένων κοινωνιών.⁵

Το θεμελιώδες στοιχείον και ιδιαίτερον γνώρισμα του ανθρώπου, ως ψυχοσωματικής οντότητος και κοινωνικής και πολιτικής υπάρξεως, είναι η γρηγορούσα συνείδησίς του, διά της οποίας αντιμετωπίζεται συνεχώς το κομβικόν ερώτημα της ηθικής: τι πρέπει να πράξω, ή πώς και διά τίνος τρόπου η συνείδησις θα καταστήσει δυνατήν την παρουσίαν του ανθρώπου εις το ιστορικόν γίγνεσθαι.⁶ Η πράξις, αυτή καθ' έαυτή, είναι το φανέρωμα του ανθρώπου ως δημιουργού, ο οποίος, διά της πράξεώς του, δηλονότι της μεταβάσεώς του από το «δυνάμει» εις το «ενεργεία είναι», μεθίσταται από το «μη είναι» εις το «είναι» της ιστορικής υπάρξεώς του.⁷ Επομένως, το ερώτημα: τι πρέπει να πράξω απευθύνεται εις το Εγώ, εν στενή συναρτήσιν προς το Συ του άλλου.⁸ Εις το κρίσιμον αυτό σημείον ο άνθρωπος είναι ηθικός μόνος του, διότι και μόνος του καλείται ν' αποφασίσει να πράξει και, βεβαίως, εις αυτόν θα καταλογισθούν και αι ευθύνη της πράξεώς του, ως απόρροια της εν τω μεταξύ αξιολογήσεως των πράξεών του.

Είναι ακρούτως προφανές πως ό,τι πράξει ο άνθρωπος, αυτό θα είναι μοναδικόν και ανεπανάληπτον, καθ' όσον η πράξις άπαξ και συντελεσθεί εν χρόνω και τόπω, η αυτή ακριβώς ούτε «απογίνεται» ούτε

4. Πβ. Πλάτωνος, *Τίμαιος* 42 a-b, 69 c-d. *Νόμοι* I, 897 a. *Φαῖδρος* 245 c. Επίσης, E. Moutsopoulos, *Les structures de imaginaire dans la philosophie de Proclus*, Paris, Les Belles Lettres, 1985, σσ. 124-129. J. Jannone, «Sur les notions άκούσιον dans la morale platonicienne», εν *Diotima* 2, 1974, σσ. 57-71.

5. Αριστοτέλους, *Πολιτικά* Α2 1252 b 15-6, 27-30. Γ9 1280 b 39-1281 a 8. *Ἠθικά Νικομάχεια* Α1-7, 1094 a1-1098a 20.

6. Του Αυτού, *Πολιτικά* Γ9, 1280 a 7-18. 1280 b 39-1281 a 9. Πβ. E. Μουτσόπουλου, *Ἡ Πορεία τοῦ Πνεύματος: Αἱ ἀξίαι*, Ἀθήναι, 1977, σσ. 222-247.

7. Αριστοτέλους, *Μετά τὰ φυσικά* Θ3, 1046 b-1047a. Θ6, 1048a 30-32: «Ἔστι δὴ ἐνέργεια τὸ ὑπάρχειν τὸ πρᾶγμα μὴ οὕτως ὥσπερ λέγομεν δυνάμει, τὸ δὲ ἐνεργείᾳ».

8. Του Αυτού, *Περὶ Οὐρανοῦ* 306 b 5. *Περὶ ζώων γενέσεως*, 760 b 30.

τε επαναλαμβάνεται. Το πράττειν συμπίπτει μετά τινος «καιρικής» στιγμής του γίνεσθαι, οπότε αποστασιοποιείται από το «πριν» και το «μετά», το «παρωχημένον» και το «προσδοκώμενον», άλλωστε η ίδια η πράξις σφραγίζει την καιρικήν στιγμήν της δημιουργίας της και συνάμα σφραγίζεται υπ' αυτής, αντανακλώσα την βουλευτικήν ενέργειαν του δρώντος υποκειμένου.⁹ Όταν η πράξις συντελεσθεί, η ίδια, αυτή καθ' εαυτήν, καθίσταται αψευδής μαρτυρία της «ιστορικοποίησεως» της συνειδήσεως και ίσταται έναντι του δημιουργού της, τον οποίον, εν συνεχεία, κρίνει. Εντεύθεν και η θέσις ότι κάθε δημιουργός κρίνεται εκ των έργων και διά των έργων του. Η αξία ή απαξία των πράξεων εκφράζει και χαρακτηρίζει την ηθικήν και την ηθικότητα της δημιουργικής φοράς του είναι και αποτιμά, ούτως ή άλλως, το μέγεθος της οντικής του υποστάσεως εντός της ροής του ιστορικού χρόνου.¹⁰

Εις το θεμελιώδες ερώτημα, τι πρέπει να πράξω, απαντούν η ηθική, το δίκαιον, η πολιτική, η κοινωνιολογία, η ψυχολογία και γενικότερον η πρακτική φιλοσοφία, ως κατά το μάλλον και ήττον «εφηρμοσμένη ηθική». Το τι ακριβώς πρέπει να πράξω προϋποθέτει ένα αντικειμενικόν και κατά το δυνατόν αξιολογικόν κριτήριον της πράξεως, μίαν αξιολόγησιν επί τη βάσει των γνωστικών κατηγοριών, και δη και των ικανοτήτων των συνειδήσεων να προσεγγισθεί, δι' αὐτῶν, η εσωτάτη ουσία του γινωσκομένου αντικειμένου. Αυτό το οποίον ονομάζεται πράξις, «γίνεται» υπό τας εξής προϋποθέσεις: α) να υπάρχει ένα γενικώς αποδεκτόν αντικείμενον, το «δέον» της πράξεως, να υπάρχει, δηλαδή, το επιτρεπτόν και το μη επιτρεπτόν της πράξεως· β) αυτό το οποίον πρέπει να πράξω, αυτό είναι δυνατόν να πράξω, αβιάστως, ως το άμεσον αποτέλεσμα της ελευθέρας συνειδησιακής προθετικότητός μου. Εν προκειμένω είναι δυνατόν να διαμορφώσω την πράξιν μου, ούτως ώστε να είναι ακριβώς αυτή, η οποία είναι και ουχί αυτή η οποία δεν είναι. Αλλά, αν το «πρέπει», το «δέον» τούτο, είχαν εκ των προτέρων ορισθεί, εξαιτίας φυσικής τινος αναγκαιότητος, τότε ασφαλώς και η πράξις, η οποία κατ' ανάγκην συμμορφούται προς το «δέον είναι», δεν θα ήτο ειμή μόνον το αποτέλεσμα φυσικής τινος αιτίας, δη-

9. Ε. Μουτσόπουλου, *Φιλοσοφία τής καιρικότητος*, Ἀθήναι, Καρδαμίτσα, 1986, σσ. 152-161, 186, 199.

10. *Αὐτόθι*, σ. 137. Πβ. S. Clark, *Aristotle's Man. Speculations upon Aristotelian Anthropology*, Oxford u.p. 1975, σσ. 130 κ.εξ. Ειδικώς το κεφ. IV2: History, όπου συζητείται το χωρίον του έργου του Αριστοτέλους, *Ποιητική* 1459 a 21.

λονότι, θα ήτο μία συντελουμένη μεταβολή, συμφώνως προς τον νόμον αιτίας - αποτελέσματος. Η πράξις («γίνεται») εκεί ακριβώς, όπου κυριαρχεί η ελευθερία και απουσιάζει η αναγκαιότης· εντός αυτής το δέον, το οποίον θα προσδιορίζει την πράξιν, δεν είναι εξηρημένον εκ τινος φυσικού ή αισθητού αιτίου.¹¹

Είναι πρωταρχικόν αξίωμα ότι η ηθική ουδέποτε διδάσκει δεσμευτικώς «το τι πρέπει να πράξω». Αυτό είναι πρωτίστως ζήτημα της προσωπικής επιλογής και εντεύθεν της ευθύνης του κάθε ανθρώπου. Η ηθική απλώς υποδεικνύει γενικώς τι πρέπει να πράττεται, να συντελείται εντός της οργανωμένης κοινωνίας.¹² Οίκοθεν νοείται ότι αν καθώριζε η ηθική το τι πρέπει να πράττεται εις εκάστην χρονικήν στιγμήν ενεργείας, τότε αυτομάτως θα κατηργείτο η έννοια της αξιολογήσεως, της αποτιμήσεως της πράξεως, δίχως εν τω μεταξύ να υπάρχει δυνατότης αποδόσεως ευθύνης δι' ό,τι «γίνεται» ή δι' ό,τι «δεν γίνεται». Τούτου ένεκα η ηθική προσδιορίζει τα κριτήρια της πράξεως, οριοθετεί «το δέον είναι» της ενεργείας, δίχως αυτό να φαλκιδεύει την ανεξαρτησίαν της γνώσεως, ως αναμενομένου αποτελέσματος της ελευθερίας της βουλήσεως, διά της οποίας, κυρίως και πρωτίστως, ο άνθρωπος μεταλλάσσεται εκ του ατόμου εις πρόσωπον, δηλονότι, του ηθικού αναπτύγματος του ατόμου.¹³

Παρά τα αντιθέτως υποστηριζόμενα, υπό τινων ερευνητών, καθ' ημάς η ηθική δεν είναι συγκεκριμένος κώδικς επιταγών, υποδείξεων, δεσμεύσεων, αναγκαστικού περιεχομένου, όπως ακριβώς είναι οι κανόνες του φυσικού, του κοινωνικού ή και του εθιμικού δικαίου. Εφόσον η ηθική θέτει ως προϋπόθεσιν τελέσεως της πράξεως την αρχήν του αυταναγκασμού υπό την έννοιαν της αυτοπειθαρχίας της συνειδήσεως και την ενέργειάν της εντός του πλαισίου της ελευθερίας της βουλήσεως. Υπό την έποψιν αυτήν η ηθική απευθύνεται προς το κατ' εξοχήν δημιουργικόν μέρος του ανθρώπου, προκειμένου να φανερωθεί ως έκφρασις της συνειδησιακής προθετικότητας.¹⁴ Τούτου ένεκα, εκάστη πρά-

11. Πβ. T. Engberg-Pedersen, *Aristotle's Theory of Moral Insight*, Oxford, Clarendon Press, 1983, σσ. 3-36.

12. Πβ. W. Brugger - K. Baker, *Philosophical Dictionary*, μν. έργ., σσ. 450-451.

13. Πβ. Κ. Νιάρχου, *Φιλοσοφείν, Εισαγωγική προσέγγιση*, Αθήναι, «Συμμετρία», 2003, σσ. 322-324.

14. Πβ. Κ. Popper, «Realism and Quantum Theory», εν *Determination in Physics, Proceedings of the Second International Meeting on Epistemology*, εκδ. E. Bitsakis - N. Tambakis, Athens, Gutenberg 1985, σσ. 11 εζ.

ξίς σχετίζεται αμέσως προς την πολιτικήν, ως την σαφή μορφήν της εφηρμοσμένης ηθικής εντός του κοινωνικού συνόλου.

Η υποκειμενική θεώρησις της πράξεως συμπίπτει μετά της φύσεως και της αποστολής της ηθικής, ενώ η αντικειμενική θεώρησις συμπίπτει μετά της ιστορικής πραγματικότητος. Είναι προφανές ότι εκ της θεωρήσεως αυτής, εν συνδυασμῷ προς τον κατά περίπτωσιν σκοπόν, πηγάζουν οι κανόνες, οι οποίοι αναφέρονται εις την φοράν της συνειδήσεως, με κατάληξιν την πράξιν, την ηθικήν και την ιστορικήν. Η πράξις του ενός ανθρώπου δέν πρέπει να εμποδίζει την πράξιν του άλλου, όπως τονίζει ο Kant, αλλά να συμβάλλει εις την ὅλως ελευθέραν εκδήλωσίν της.¹⁵ Το νόημα της κατηγορικής προστακτικής ενέχει ηθικήν, πολιτικήν-κοινωνικήν σημασίαν, μολονότι είναι σαφώς υποκειμενική υπόθεσις. Η κοινωνική ελευθερία πηγάζει από τον ὑπατον σκοπόν, την συνειδητοποίησιν της κοινωνικής-πολιτικής ταυτότητος του προσώπου. Ἐν προκειμένῳ ο ιστορικός νόμος είναι ταυτοχρόνως κοινωνικός-πολιτικός, ἡ δε εφαρμογή του ιστορικού νόμου εις την κοινωνικήν ζωὴν δημιουργεῖ μίαν ἀντίθεσιν μεταξύ ηθικοῦ και πολιτικοῦ νόμου, ηθικής και πολιτιστικῆς πράξεως. Σύνηθες εἶναι το φαινόμενον, ὅταν μία πράξις καταφάσκεται ὑπὸ της υποκειμενικότητος ν' ἀποφάσκεται ὑπὸ της αντικειμενικότητος και ἀντιστρόφως.¹⁶ Ἐφόσον το ιστορικόν γίγνεσθαι συγκροτεῖται εκ των πράξεων, ἡ ποιοτική ἐρμηνεία των πράξεων αὐτῶν ἀποκαλύπτει και τον ὑπατον σκοπόν της ιστορίας, ὅπου καθημερινῶς διαπιστοῦται ἡ μαρτυρία της προθετικότητος της συνειδήσεως, ἡ οποία καταφάσκεται ὑπὸ της αντικειμενικῆς θεωρήσεως και ἀξιολογεῖται ηθικῶς. Ὄντως ἡ ηθική πράξις ἀποδέχεται τόσον την ηθικήν ὅσο και την πολιτικήν ἐρμηνείαν, μέσω του κριτηρίου της ιστορίας.¹⁷

15. Πβ. O. Hanfling (εχδ.) *Fundamental Problems in Philosophy*, Oxford, Blackwell, 1980, σσ. 209-229. J. Kemp, *The Philosophy of Kant*, London, Oxford University Press, 1968, σσ. 76-77, 85.

16. Πβ. L.W. Beck, *A Commentary on Kant's Critique of Practical Reason*, Chicago, 1961, *passim*.

17. A. Toynbee, *A Study of History*, London, Oxford University Press, 1972, σσ. 30 κ.εξ.